

دیدگاه کتابداران و دانشجویان تحصیلات تکمیلی درباره معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی

مطالعه موردی: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

زهرا عبدالهی*

کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛ کتابدار مسئول کتابخانه دانشکده محیط زیست و انرژی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

حامد علیپور حافظی

مدرس گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه پیام نور

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۲/۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۹/۱

چکیده

هدف: هدف این پژوهش شناسایی دیدگاه کتابداران و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران نسبت به کتاب الکترونیکی است.

روش: روش پژوهش حاضر پیمایشی تحلیلی است. جامعه پژوهش حاضر در بخش کاربران، دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران و در بخش کتابداران، همه کتابداران شاغل در این واحد دانشگاهی است. با توجه به بزرگ بودن حجم جامعه پژوهش از روش نمونه‌گیری و به منظور تعیین تعداد نمونه از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه بندی استفاده شده است. از مجموع ۱۵۰۰۰ دانشجوی تحصیلات تکمیلی ۳۵۷ نفر و از تعداد ۴۰ کتابدار تمامی کتابداران شاغل در این واحد دانشگاهی در این پژوهش شرکت کرده‌اند. داده‌های گردآوری شده با استفاده از پرسشنامه و نرم‌افزار اکسل توصیف، سپس برآوردهای آماری نظیر درصد فراوانی با استفاده از نرم‌افزار مذکور انجام گرفت.

یافته‌ها: نتایج این پژوهش نشان داد، مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب الکترونیکی از دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران شامل قابلیت‌های جستجوی محتوای کتاب با انتخاب ۳۵۲ نفر (معادل ۹۳/۸۷ درصد)، جستجوی پیشرفته با انتخاب ۳۵۱ نفر (معادل ۹۳/۶۱ درصد)، همچنین برخی از مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب الکترونیکی از دیدگاه کتابداران شاغل در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، قابلیت‌های انطباق با تجهیزات کتابخانه با انتخاب ۴۰ نفر (معادل ۱۰۰ درصد)، علاقه کاربران نسبت به استفاده از کتاب‌های الکترونیکی با انتخاب ۴۰ نفر (معادل ۱۰۰ درصد)، و اطلاعات کتابشناختی واضح به منظور سازماندهی منابع با انتخاب ۳۸ نفر (معادل ۹۵ درصد)، است.

* نویسنده رابط: Zahraabdollahi59@gmail.com

نتیجه‌گیری: همه معیارهای کتاب‌های الکترونیکی در نظر گرفته شده، چه از نظر قابلیت جستجو و چه از نظر ساختاری از دیدگاه دانشجویان و کتابداران دارای اهمیت بالایی هستند و جامعه مورد پژوهش نسبت به این گونه کتاب‌ها آشنایی دارند. همچنین، قابل مشاهده است که تمامی معیارها با انتخاب اکثریت جامعه مورد مطالعه (بیش از ۷۵ درصد) مورد تایید هستند.

کلیدواژه‌ها: کتاب‌های الکترونیکی، دانشجویان تحصیلات تکمیلی، کاربران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، مطالعه موردی.

مقدمه و بیان مسئله

با روند رو به گسترش فناوری اطلاعات، کتابخانه‌ها به تدریج از حالت یکنواخت و سنتی خود خارج می‌شوند. بدین ترتیب، کتابخانه‌ها باید با جریان رو به رشد فناوری اطلاعات همگام شوند. در این راستا و در جریان توسعه کتابخانه‌ها و استفاده از فناوری روز، یکی از منابع الکترونیکی مهمی که بسیار مورد توجه قرار گرفته، کتاب الکترونیکی است (اصنافی، ۱۳۸۳). با افزایش انتشارات الکترونیکی، ناشران نسبت به نشر مجلات الکترونیکی، کاربران برای مطالعه این منابع و کتابداران به تهیه و فراهم‌آوری آن‌ها رغبت زیادی نشان داده‌اند، مسئله‌ای که در نشر کتاب الکترونیکی کمتر دیده شده است. با توجه به رغبت کاربران به استفاده از کتاب الکترونیکی، پژوهش‌های انجام گرفته حاکی از این است که یکی از دلایل توجه محدود کاربران به کتاب‌های الکترونیکی در ایران، عدم شناسایی معیارهای مورد نظر برای انتخاب اینگونه کتاب‌های مناسب است (فهیمی‌فر، ۱۳۸۸). با وجود کاستی‌ها و چالش‌ها، در سال‌های گذشته پیشرفت‌های زیادی در انتشار صورت گرفته است. با این وجود کتاب‌های الکترونیک هنوز در مراحل اولیه پیشرفت هستند (علیدوستی و شیخ شعاعی، ۱۳۸۵).

کتاب الکترونیکی، معمولاً بازنمونی از یک کتاب و نسخه چاپی آن است که گاهی از همان آغاز به صورت رقمی تولید شده است و نسخه چاپی مشابهی ندارد. کتاب‌های الکترونیکی به‌طور کلی عناوین منفردی را شامل می‌شوند که غالباً داستان یا کتاب‌های درسی هستند. کتاب‌های الکترونیکی و ویژگی‌های افزوده آن‌ها از قبیل قابلیت چندرسانه‌ای، ارجاع‌های درون متنی و برون متنی، سهولت جستجو در میان صفحات گوناگون کتاب‌ها و غیره توانسته‌اند گرایش کاربران را روز به روز نسبت به این رسانه‌ها افزایش دهند. با توجه به افزایش علایق کاربران و نیازهای آن‌ها، کتابخانه‌های امروزی نیز در کنار منابع چاپی خود، در فراهم‌آوری این گونه کتاب‌ها تلاش کرده‌اند، به گونه‌ای که هم نیازهای کاربران خود را فراهم نمایند و هم از ویژگی‌های این کتاب‌ها، نظیر ارائه آماری روزآمد از میزان استفاده، جلوگیری از سرقت، گم شدن و موابای آن‌ها در زمینه حمل و نقل و به ویژه در مورد کتاب‌های مرجع برای کتابخانه‌های خود، استفاده نمایند (فهیمی‌فر، ۱۳۸۷).

دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران با ۲۸۰۰۰ دانشجو و ۱۹ دانشکده، به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین واحدهای دانشگاهی جامع در کشور و با اعتباری جهانی است، که در راستای تولید، توسعه و انتقال علم و فناوری با ارائه خدمات آموزشی و پژوهشی در حل مسائل اساسی جامعه و توسعه پایدار آن گام بر می‌دارد. با توجه به کثرت دانشجویان و رشته‌های مختلف تحصیلات تکمیلی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران نقش مهمی داشته و از توان بالقوه بالایی برای افزایش تولیدات علمی برخوردار است. از آنجایی که این واحد دانشگاهی از جمله واحدهای مطرح در بین دانشگاه‌های آزاد اسلامی سراسر کشور است، لازم است در زمینه‌ی کتاب‌های الکترونیکی خدمات لازم را در اختیار کاربران خود قرار دهد و در بالابردن آگاهی آن‌ها نقش موثری ایفا نماید. لازم به ذکر است بیشتر کتابخانه‌های مورد مطالعه به فراهم‌آوری کتاب‌هایی الکترونیکی لاتین پرداخته‌اند و در زمینه‌ی نحوه‌ی دسترس‌پذیری کاربران به کتاب‌هایی الکترونیکی فراهم‌شده در کتابخانه مرکزی و کتابخانه‌های دانشکده‌ای اقدامی صورت نگرفته است تنها برخی از کتابخانه‌ها این کتاب‌ها را از طریق تکثیر بر روی دیسک فشرده یا دی. وی. دی. در اختیار کاربران قرار می‌دهند.

بنابراین، مسئله‌ای که این پژوهش قصد مطالعه آن را دارد ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی از دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی و کتابداران دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران است و همچنین مشکلات و محدودیت‌های موجود در این زمینه را مورد بررسی قرار می‌دهد تا از این طریق بتواند نقاط قوت و ضعف کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی را مشخص کرده و راه‌کارهایی لازم در این رابطه را ارائه نماید. نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند کتابداران و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران را در انتخاب کتاب الکترونیکی مناسب یاری رساند؛ بنابراین، هدف اصلی این پژوهش شناسایی دیدگاه کتابداران و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران نسبت به کتاب الکترونیکی است.

سؤالات پژوهش

۱. مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی بر اساس دیدگاه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران کدامند؟
۲. مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی بر اساس دیدگاه کتابداران دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران کدامند؟

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام گرفته مرتبط با زمینه موضوعی این پژوهش، اغلب در حوزه‌های معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی، میزان اهمیت، کاربردپذیری و استفاده از کتاب‌های الکترونیکی انجام گرفته‌اند که در ادامه به ذکر آن‌ها می‌پردازیم.

غائبی (۱۳۸۸) در پژوهش خود با عنوان "معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی: سیاهه‌ی پیشنهادی" به بررسی معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی پرداخته است. هدف این پژوهش ارائه معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی از دو دیدگاه کاربران و کتابخانه‌ها و با دو رویکرد، یعنی در نظر گرفتن ویژگی‌های محیط الکترونیکی و نیز باقی ماندن ویژگی‌های مطلوب محیط چاپی در کتاب‌های الکترونیکی است. با بررسی مقالات متعدد که در حوزه کتاب‌های الکترونیکی توسط پژوهشگر ارائه شده است، در مجموع ۱۵ معیار با ۱۰۱ مولفه به منظور ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی برای کاربران و کتابخانه‌ها به طور مشترک و ۴ معیار با ۲۴ مولفه به طور اخص فقط برای کتابخانه‌ها و کتابداران ارائه شده است. فهیمی فر (۱۳۸۸) در پژوهش خود به شناسایی عامل‌ها، ملاک‌ها و نشانگرهای مرتبط با ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی و سنجش میزان اهمیت آن‌ها از دیدگاه دو گروه از ذی‌نفعان کتاب الکترونیکی، کاربران و کتابداران پرداخته است. روش به کار رفته در این پژوهش روش پیمایش توصیفی تحلیلی است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که مهم‌ترین ملاک مورد بررسی به هنگام ارزیابی کتاب الکترونیکی از دیدگاه دانشجویان و کتابداران دانشگاهی، ملاک "توزیع" است. به علاوه نشانگرهای فصل‌بندی متن کتاب، عدم نیاز به ارتباط اینترنتی در کل مدت استفاده، دسترسی از راه دور و ۲۴ ساعته و نظایر آن‌ها از دیدگاه دانشجویان و نشانگرهای امکان جستجوی پیشرفته، متناسب بودن قلم، امکان ذخیره کل متن کتاب و نظایر آن‌ها از دیدگاه کتابداران دانشگاهی از مهم‌ترین نشانگرهای مورد سنجش هستند. کرستانی، لاندونی و ملوسی^۱ (۲۰۰۶) در پژوهشی با عنوان "ظاهر و کاربردپذیری کتاب‌هایی الکترونیکی" به ارائه نتایج دو پروژه مستقل و جدا در رابطه با طراحی، پیشرفت و ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی، با عنوان کتاب دیداری و کتاب فرادرسی می‌پردازند. در این دو پروژه به بررسی کارایی ویژگی‌های یک کتاب معمولی و کاربرد آن و میزان تمایل کاربران به استفاده از آن در کتاب‌های الکترونیکی پرداخته شده است. این پژوهش، نشان داده است که مؤلفه‌های دیداری یک کتاب نظیر فهرست مندرجات، شماره صفحات، نوع قلم، اندازه قلم و غیره از مسائل مهمی است که در هنگام طراحی کتاب‌های الکترونیکی باید به

آن‌ها توجه شود. از سویی بر ضرورت حفظ این مؤلفه‌ها به علت آشنایی دیرینه کاربران با ظاهر کتاب چاپی تاکید می‌شود. در پروژه بعدی با مطرح نمودن اهمیت پویا شدن سریع در داخل مطالب یک کتاب درسی و گاه عدم نیاز به مطالعه همه فصول به بررسی نقش کلیدی فرایوندها در بهبود مطالعه پرداخته است. کلارک^۱ (۲۰۰۷) در پژوهش خود با عنوان "استفاده از کتاب الکترونیکی: پیمایشی در دانشگاه دنور"^۲ به بیان میزان آگاهی کاربران دانشگاهی دنور نسبت به کتاب‌های الکترونیکی، چگونگی و چرایی استفاده و سطح رضایت آن‌ها پرداخته است. وی نتیجه گرفته است که بیش از نیمی از جوامع دانشگاهی از این کتاب‌ها به صورت گاه، استفاده می‌نمایند. آن‌ها سهولت استفاده از این کتاب‌ها، به علت قابل دسترس بودن در هر مکانی از جمله خانه و قابلیت جستجو در متن را از مهم‌ترین دلایل تمایل خود نسبت به این کتاب‌ها بیان داشته‌اند؛ همچنین، اغلب کاربران تنها زمانی به استفاده از این کتاب‌ها می‌پردازند که تنها بخشی از آن را برای خواندن خود مناسب می‌دانند. از سویی، آن‌ها کتاب‌های چاپی را به الکترونیکی به منظور واکاوی و غوطه‌ور شدن در متن ترجیح می‌دهند. وی در نتایج پژوهش خود بیان می‌دارد که اکثریت کاربران با قالب الکترونیکی به طور کلی موافقت می‌کنند. گرگوری^۳ (۲۰۰۸) در پژوهش خود با عنوان "اما من یک کتاب واقعی می‌خواهم: بررسی استفاده و نگرش دانشجویان کارشناسی نسبت به کتاب‌های الکترونیکی" به ارزیابی نگرش استفاده کاربران نسبت به کتاب‌های الکترونیکی پرداخته است. این پژوهش با استفاده از ابزار پرسشنامه کاغذی، رهبری و با استفاده از چندین واحد دوره کارشناسی به صورت تصادفی، مدیریت شده است. مطالعه از طریق مشاهده غیررسمی کتابداران دانشکده از عکس‌العمل دانشجویان نسبت به کتاب‌های الکترونیکی در یک دوره ۴ ساله انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که استفاده از کتاب‌های الکترونیکی با احساسات دانشجویان منطبق است؛ همچنین دانشجویان استفاده از کتاب‌های چاپی را به کتب الکترونیک ترجیح می‌دهند. کرافت^۴ (۲۰۱۱)، در پژوهش خود با عنوان "کتاب‌های الکترونیک برای یادگیری فراگیر در دانشگاه: نمونه موردی دانشگاه رویال رودز"^۵ به بررسی میزان استفاده از کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه اساتید و دانشجویان رویال رودز می‌پردازد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ۱- کمتر از ۳۰٪ از دانشجویان از کتاب‌های الکترونیکی استفاده می‌کنند و دستورالعملی برای نحوه استفاده از کتاب‌های الکترونیکی، راه حلی است برای استفاده از آن‌ها توسط دانشجویان و دانشکده‌ها ۲- بی‌میلی قابل توجهی در میان دانشجویان به استفاده از این کتاب‌ها وجود دارد. ۳- دانشجویان بیشتر به فکر در دسترس بودن منابع مورد نیاز خود بودند فارغ از نوع آن اعم از کتاب چاپی یا الکترونیکی.

مرور پیشینه‌های انجام گرفته در موضوع مورد بررسی نشان از آن است که تاکنون پژوهش مرتبطی با بررسی دیدگاه کتابداران و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران در زمینه معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی انجام نشده است. از این رو بر آن شدیم تا معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی را از منظر کتابداران و دانشجویان، در این واحد دانشگاهی مورد بررسی قرار دهیم. پژوهش‌های انجام گرفته نشان از اهمیت کتب الکترونیکی در امر آموزش و یادگیری، در بین جوامع دانشگاهی دارد و اطلاع‌رسانی ضعیف این محصولات در بین دانشجویان و کتابداران، علت کاربری پایین این محصولات جدید هستند. انجام این تحقیق منجر به شناسایی معیارهای مهم کتاب‌هایی الکترونیکی از دیدگاه کاربران و کتابداران دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران خواهد شد. از این رو، می‌توان نوآوری‌هایی را در تولید کتاب‌هایی الکترونیکی بر مبنای معیارهای مورد توجه کاربران و کتابداران شاهد بود. در نهایت، در زمینه کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی می‌توان به این نتیجه رسید، که این معیارها به عنوان معیارهای پر اهمیت از دید کاربران و از جانب شرکت‌های تولیدی کتاب الکترونیکی مورد توجه قرار گیرند و همچنین هنگام انتخاب آنان توسط مراکز تهیه این نوع کتاب‌ها مورد توجه واقع شوند.

1. Clark
2. Denver
3. Gregory
4. Croft
5. Royal Roads

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر پیمایش تحلیلی است. در این پژوهش محورها و محتوای نسخه اولیه پرسشنامه برگرفته از پژوهش‌های پیشین، کتاب‌ها، و مقالات است. در این زمینه سیاهه‌های واری استاندارد که مرتبط با موضوع پژوهش بودند نیز بررسی شده و با استفاده از آن‌ها و مطالعات گسترده پژوهشگران در این زمینه، پرسشنامه نهایی شکل گرفت. به‌طور کلی، پژوهش حاضر شامل دو پرسشنامه است. یک پرسشنامه برای کتابداران که شامل ۱۸ سوال و همچنین پرسشنامه کاربران که شامل ۳۰ سوال است. برای سنجش اعتبار پرسشنامه، پس از تهیه پیش‌نویس اولیه پرسشنامه و قبل از پیش‌آزمون، پرسشنامه‌ها در اختیار چندین متخصص کتابداری قرار گرفت و با توجه به نظر متخصصان موضوعی تغییراتی در پرسشنامه اولیه ایجاد شد و در نهایت پرسشنامه نهایی در اختیار جامعه پژوهش قرار گرفت. همچنین، برای سنجش پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده شده است. مقدار ضریب آلفا در مورد آلفای کلی پرسشنامه در پرسشنامه ۱۸ سوالی کتابداران، ۰/۷۹ و در پرسشنامه ۳۰ سوالی کاربران، ۰/۹۱ است که نشان از پایایی ابزار اندازه‌گیری تحقیق است. در مجموع، ضریب آلفا حکایت از پایا بودن ابزار سنجش دارد. در پژوهش حاضر با توجه به بزرگ‌بودن حجم جامعه پژوهش که شامل دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران بود و به‌منظور تعیین تعداد نمونه‌ها از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌بندی استفاده شد. بنابراین، جامعه پژوهش حاضر از میان دو گروه استفاده‌کنندگان کتاب الکترونیکی، کاربران و کتابداران انتخاب شده است. در میان کاربران دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران و در میان کتابداران، کلیه کتابداران شاغل در کتابخانه مرکزی و دانشکده‌ای این واحد دانشگاهی، جامعه این پژوهش را تشکیل می‌دهند. بر اساس آمارهای به‌دست آمده، تعداد کل دانشجویان ارشد در تاریخ ۱۳۹۰/۱/۱۶ ۱۲۰۰۰ نفر، تعداد کل دانشجویان دکترای ۳۰۰۰ نفر، در حال تحصیل در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران هستند، در مجموع تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی، ۱۵۰۰۰ نفر بوده که بعد از مشخص شدن تعداد آنان، اعداد تصادفی مربوط به هر طبقه به‌طور جداگانه با استفاده از جدول مورگان به‌دست آمد و پرسشنامه مورد نظر بین دانشجویان به‌صورت حضوری توزیع گردید. طبق جدول مورگان، تعداد ۳۷۵ نفر از دانشجویان تحصیلات تکمیلی و از تعداد ۴۰ کتابدار شاغل همه آن‌ها در این واحد دانشگاهی در پژوهش شرکت کرده‌اند.

داده‌های گردآوری شده با استفاده از پرسشنامه با کارگیری نرم‌افزار اکسل توصیف شدند و پس از محاسبه تعداد و درصدها، طراحی نمودارهای مورد نیاز انجام گرفت.

یافته‌ها

همان‌گونه که ذکر شد معیارها برگرفته از کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های انجام یافته در زمینه کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی است و نظرهای دانشجویان و کتابداران واحد علوم و تحقیقات در زمینه این معیارها در جداول ۱ و ۲ نشان داده شده است. این جداول شامل سه ردیف هستند که در ستون اول، عنوان معیار در ستون دوم تعداد موافقان و در ستون بعدی نیز درصد آنان ذکر شده است. معیارها به ترتیب اهمیت در جدول‌های فوق نمایش داده شده‌اند و بر اساس اولویت در جدول قرار گرفته‌اند. معیارهایی که در بالای جدول قرار دارند دارای اولویت بالا و به ترتیب معیارهای پایین‌تر و در نهایت آخرین معیارها دارای اولویت پایین از دیدگاه دانشجویان و کتابداران هستند.

سؤال پژوهش ۱: مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی بر اساس دیدگاه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران کدامند؟

در زمینه این پرسش، توجه به نتایج حاصل از پژوهش، مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران به ترتیب اهمیت شامل موارد زیر است:

جدول ۱. مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاه دانشجویان

ردیف	عنوان معیار	تعداد	درصد
۱	جستجوی محتوای متنی کتاب	۳۵۲	۹۳٫۸۷
۲	جستجوی پیشرفته	۳۵۱	۹۳٫۶۱
۳	متناسب بودن طول عناصر	۳۴۹	۹۳٫۰۷
۴	فصل بندی متن کتاب	۳۴۹	۹۳٫۰۶
۵	متناسب بودن فونت به منظور سهولت مطالعه متن	۳۴۶	۹۲٫۲۷
۶	پیوند بین فهرست مندرجات	۳۴۶	۹۲٫۲۷
۷	استفاده از جدول و نمودار	۳۴۵	۹۲
۸	وجود کلید واژه‌های اصلی	۳۴۲	۹۱٫۲
۹	متناسب بودن هزینه کتاب	۳۳۹	۹۰٫۳
۱۰	استفاده از سرفصل‌ها یا سرعنوان‌ها	۳۳۵	۸۹٫۳۴
۱۱	دارا بودن صفحه عنوان به منظور ارائه اطلاعاتی در رابطه با کتاب نظیر عنوان	۳۳۴	۸۹٫۰۶
۱۲	وجود واژه‌نامه	۳۳۱	۸۸٫۲۶
۱۳	دسترسی هم‌زمان	۳۳۰	۸۸
۱۴	امکان تغییر اندازه متن	۳۳۱	۸۸٫۲۶
۱۵	وسط قرار گرفتن صفحات در متن	۳۲۹	۸۷٫۷۴
۱۶	دارا بودن منابع و مأخذ	۳۲۶	۸۶٫۹۴
۱۷	امکان جستجوی محتوای غیر متنی	۳۲۲	۸۵٫۸۶
۱۸	لایت کردن کلمات	۳۱۹	۸۵٫۰۸
۱۹	هزینه اشتراک سرویس ارائه دهنده	۳۱۹	۸۵٫۰۷
۲۰	امکان وجود تصویر رنگی در کتاب مورد مطالعه	۳۲۱	۸۵٫۶
۲۱	آگاهی از تعداد صفحات	۳۱۳	۸۳٫۴۶
۲۲	دارا بودن بخش نمایه در کنار متن اصلی	۳۰۵	۸۱٫۳۳
۲۳	تصاویر پویا به منظور درک بهتر موضوع	۳۰۳	۸۰٫۷۹
۲۴	پیوند بین بخش‌های داخل و خارج	۳۰۱	۸۰٫۲۷
۲۵	استفاده از کتاب الکترونیکی با تلفن همراه	۲۹۸	۷۹٫۴۸
۲۶	تغییر نمایش صفحات به صورت گوناگون	۲۹۵	۷۸٫۶۷
۲۷	افزودن یادداشت در بخش‌های کتاب	۲۷۷	۷۳٫۸۸
۲۸	امکان شنیدن متن به همراه مشاهده نوشتار آن	۲۴۶	۶۵٫۶
۲۹	امکان شنیدن قسمت دلخواه متن	۲۴۳	۶۴٫۷۸
۳۰	نمایش در صفحه‌ای جداگانه	۲۷۶	۵۹٫۷۳

چنانکه جدول ۱ نشان می‌دهد از دیدگاه دانشجویان اولین اولویت مربوط به معیار جستجوی محتوای متنی کتاب و اولویت آخر مربوط به معیار نمایش در صفحه‌ای جداگانه بوده است.

سؤال پژوهش ۲: مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی بر اساس دیدگاه کتابداران دانشگاه آزاد

اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران کدامند؟

با توجه به نتایج حاصل از پژوهش، مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی از دیدگاه کتابداران دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران به ترتیب اهمیت در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی از دیدگاه کتابداران

ردیف	عنوان معیار	تعداد	درصد
۱	انطباق با تجهیزات کتابخانه	۴۰	۱۰۰
۲	علاقه کاربران نسبت به استفاده از کتاب‌های الکترونیکی	۴۰	۱۰۰
۳	اطلاعات کتابشناختی واضح به منظور سازماندهی منابع	۳۸	۹۵
۴	تحويل فوری کتاب‌های الکترونیکی خریداری شده به کتابخانه	۳۷	۹۲,۵
۵	وجود فهرستی از کتاب‌های الکترونیکی به همراه قابلیت‌ها	۳۶	۹۰
۶	اجازه دسترسی هم‌زمان تعداد بسیاری از کاربران	۳۶	۹۰
۷	هزینه تجهیزات مورد نیاز به منظور مطالعه	۳۶	۹۰
۸	ارائه کتاب‌های خارج از چاپ	۳۵	۸۷,۵
۹	در دسترس قرار دادن با توجه به امکانات	۳۵	۸۷,۵
۱۰	امکان یکپارچه سازی با دیگر منابع در فهرست کتابخانه	۳۴	۸۵
۱۱	وارد کردن اطلاعات کتابشناختی به صورت خودکار بر روی نرم‌افزار کتابخانه	۳۴	۸۵
۱۲	فضای کتابخانه جهت نگه‌داری از کتاب الکترونیکی	۳۴	۸۵
۱۳	ارائه برگه فهرست نظیر فیبا	۳۳	۸۲,۵
۱۴	امکان امانت کتاب‌های الکترونیکی همراه با نرم‌افزار خواننده	۳۲	۸۰
۱۵	از بین رفتن استفاده به صورت خودکار برای کاربر	۳۲	۸۰
۱۶	مجوز ناشر به منظور امانت بین کتابخانه‌ای	۳۲	۸۰
۱۷	اطلاعات کتابداران در استفاده از کتاب‌های الکترونیکی	۳۲	۸۰
۱۸	امکان امانت کتاب الکترونیکی به صورت پیوسته در وب	۳۱	۷۷,۵

جدول ۲ نشان می‌دهد که از دیدگاه کتابداران معیار انطباق با تجهیزات کتابخانه در اولویت نخست و امکان امانت کتاب الکترونیکی به صورت پیوسته در وب در آخرین اولویت قرار گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

کتاب‌های دانشگاهی در آموزش دانشگاهی از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند، امروزه با توجه به رشد و توسعه فناوری‌های مربوط به محیط الکترونیکی، کتابخانه‌های دانشگاهی برای ارائه خدمات اطلاعاتی به کاربران خود، باید در کنار منابع چاپی کتاب‌های الکترونیکی را نیز تهیه نمایند. با این وجود اکثریت کتابداران معتقدند کاربران کتاب‌های چاپی را به کتاب‌های

الکترونیکی ترجیح می‌دهند. در واقع کتاب‌های الکترونیکی جایگزین کتاب‌های چاپی نیستند بلکه به‌عنوان مکملی برای کتاب‌های چاپی قلمداد می‌شوند. حال با توجه به موارد ذکر شده از جمله مواردی که باعث اهمیت کتاب‌های الکترونیکی در بین دانشجویان و کتابداران شده است می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: دسترسی در هر لحظه و در هر مکان از طریق کامپیوترهای شخصی بدون نیاز به مراجعه به کتابخانه، صرفه‌جویی در فضای فیزیکی برای حفظ کتاب، استفاده بیش از یک نفر از کتاب الکترونیکی در یک زمان. با وجود تمام مواردی که در رابطه با علاقه مندی افراد در استفاده از کتاب‌های الکترونیکی وجود دارد می‌توان به مواردی اشاره کرد که تمایل افراد را نسبت به استفاده از کتاب‌های الکترونیکی کاهش می‌دهد که شامل مواردی همچون: بی میلی خوانندگان برای خواندن کتاب بر روی نمایشگر، نداشتن احساس عاطفی نسبت به کتاب‌هایی چاپی، خستگی چشم به هنگام مطالعه است. یافته‌های پژوهش حاضر از آن جهت اهمیت دارد که کتابخانه‌های دانشگاهی می‌توانند تمرکز بیشتری به تهیه کتاب الکترونیکی داشته باشند و آن‌ها را در خط مشی مجموعه سازی خود لحاظ کنند. اهم این معیارها به ترتیب اهمیت شامل عناصر و مولفه‌های زیر است: جستجوی محتوای متنی کتاب (۹۳،۸۷ درصد)، جستجوی پیشرفته (۹۳،۶۱ درصد)، متناسب بودن طول عناصر (۹۳،۰۷ درصد)، فصل‌بندی متن کتاب (۹۳،۰۶ درصد)، متناسب بودن فونت (۹۲،۲۷ درصد)، پیوند بین فهرست مندرجات (۹۲،۲۷ درصد)، استفاده از جدول و نمودار (۹۲ درصد)، وجود کلید واژه‌های اصلی (۹۱،۲ درصد)، متناسب بودن هزینه کتاب (۹۰،۳ درصد)، استفاده از سرفصل‌ها یا سرعنوان‌ها (۸۹،۳۴ درصد)، دارا بودن صفحه عنوان (۸۹،۰۶)، وجود واژه‌نامه (۸۸،۲۶ درصد)، دسترسی هم‌زمان (۸۸ درصد)، امکان تغییر اندازه متن (۸۸،۲۶ درصد)، وسط قرار گرفتن صفحات در متن (۸۷،۷۴ درصد)، دارا بودن منابع و مأخذ (۸۶،۹۴ درصد)، جستجوی غیرمتنی (۸۶،۴ درصد)، لایت کردن کلمات (۸۵،۰۸ درصد)، هزینه اشتراک خدمات ارائه دهنده (۸۵،۰۷ درصد)، آگاهی از تعداد صفحات (۸۳،۴۶ درصد)، دارا بودن بخش نمایه (۸۱،۳۳ درصد)، تصاویر پویا به‌منظور درک موضوع (۸۰،۷۹ درصد)، پیوند بین بخش‌های داخل و خارج (۸۰،۲۷ درصد)، از نظر کتابداران نیز به ترتیب الویت، انطباق با تجهیزات کتابخانه (۱۰۰ درصد)، علاقه کاربران (۱۰۰ درصد)، اطلاعات کتابشناختی واضح (۹۵ درصد)، تحویل فوری (۹۲،۵ درصد)، ارائه وجود فهرستی از کتاب‌ها (۹۰ درصد)، هزینه تجهیزات مورد نیاز به‌منظور مطالعه (۹۰ درصد)، ارائه کتاب‌های خارج از چاپ (۹۲،۵ درصد)، در دسترس قرار دادن با توجه به امکانات (۸۷،۵ درصد)، وارد کردن اطلاعات کتابشناختی به صورت خودکار بر روی نرم‌افزار کتابخانه (۸۵ درصد)، فضا برای نگهداری (۸۵ درصد)، برگه فهرست نظیر فیبا (۸۲،۵ درصد)، دسترسی هم‌زمان (۹۰ درصد)، امانت همراه با نرم‌افزار (۸۰ درصد)، از بین رفتن استفاده به صورت خودکار برای کاربر بعد از اتمام دوره استفاده (۸۰ درصد)، مجوز ناشر به‌منظور امانت بین کتابخانه‌ای (۸۰ درصد)، اطلاعات کتابداران در استفاده از کتاب‌های الکترونیکی (۸۰ درصد).

چنانچه مشاهده می‌شود، اکثر معیارهای کتاب‌های الکترونیکی در نظر گرفته شده، چه از نظر قابلیت جستجو و چه از نظر ساختاری از دیدگاه دانشجویان و کتابداران دارای اهمیت بالایی هستند و جامعه مورد پژوهش با این‌گونه کتاب‌ها آشنا هستند. همچنین، مشاهده می‌شود که اکثر معیارها با انتخاب اکثریت جامعه مورد مطالعه (بیش از ۷۵ درصد) مورد تایید هستند. سرانجام، نتایج این پژوهش نشان داد که پژوهش حاضر با پژوهش‌های غائبی و فهمی‌فر همخوانی دارد. غائبی (۱۳۸۸) در پژوهش خود به ارزیابی کتاب‌هایی الکترونیکی از دو دیدگاه کاربران و کتابخانه‌ها پرداخته و در نهایت ۱۵ معیار با ۱۰۱ مؤلفه به‌منظور ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی برای کاربران و کتابخانه‌ها به‌طور مشترک و ۴ معیار با ۲۴ مؤلفه به‌طور اخص و فقط برای کتابخانه‌ها و کتابداران ارائه کرده است. همچنین، فهمی‌فر (۱۳۸۸) در پژوهش خود به شناسایی عامل‌ها، ملاک‌ها و نشانگرهای مرتبط با ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه دو گروه از ذی‌نفعان کتاب الکترونیکی، کاربران و کتابداران پرداخته است. وی مهم‌ترین

ملاک مورد بررسی به هنگام ارزیابی کتاب الکترونیکی از دیدگاه دانشجویان و کتابداران دانشگاهی، ملاک توزیع می‌داند. به علاوه، نشانگرهای فصل‌بندی متن کتاب، عدم نیاز به ارتباط اینترنتی در کل مدت استفاده، دسترسی از راه دور و ۲۴ ساعته و نظایر آن‌ها از دیدگاه دانشجویان و نشانگرهای امکان جستجوی پیشرفته، متناسب بودن قلم، امکان ذخیره کل متن کتاب و نظایر آن‌ها از دیدگاه کتابداران دانشگاهی از مهم‌ترین نشانگرهای مورد سنجش هستند. در پژوهش حاضر، مهم‌ترین معیارهای ارزیابی کتاب الکترونیکی از دیدگاه دانشجویان و کتابداران به قرار زیر است: قابلیت رسانه الکترونیکی، قابلیت جستجو، فرایوندها، خواندن شفاهی متن و قابلیت صوتی و تصویری، عناصر تعاملی، شخصی‌سازی ظاهری متن کتاب، توزیع، هزینه، دسترسی پذیری، ارائه خدمات بر اساس تقاضا، خصوصیات ظاهری کتاب چاپی، صفحه‌بندی، آسانی مرور و پویای محتوای کتاب، راهنمای تشخیص موقعیت، قابلیت خوانایی متن.

پیشنهاد‌های اجرایی

به‌منظور بهبود وضعیت موجود و آشنا شدن هر چه بیشتر کتابداران؛ دوره‌های آموزشی از سوی متخصصان و صاحب‌نظران در زمینه کتاب الکترونیکی برگزار شود تا از این طریق کتابداران و مدیران با شرکت جستن در این دوره‌ها بیش از پیش به ضرورت و اهمیت این موضوع پی ببرند.

با توجه به آن‌که پایان‌نامه‌های دانشگاهی، نقش موثری در ارائه مطالب جدید و روزآمد دارند می‌توانند به صورت کاربردی مورد استفاده سازمان‌های گوناگون قرار گیرند، پیشنهاد می‌شود کتابخانه‌های دانشگاهی اقدام به تبدیل این متون به صورت رقمی نمایند. به‌گونه‌ای که کاربران مختلف در همان دانشگاه یا خارج از دانشگاه بتوانند به متن پژوهش‌های اخیر به‌سهولت دسترسی یابند. علاوه بر این، دریافت فایل الکترونیکی پایان‌نامه‌ها که در حال حاضر نیز در بسیاری از دانشگاه‌های کشور انجام می‌گیرد می‌تواند به کیفیت و سرعت انجام آن تأثیر به‌سزایی داشته باشد.

پیشنهاداتی برای پژوهش‌های آینده

- ارزیابی کتاب‌هایی الکترونیکی در میان تمامی واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی و مقایسه نتایج آن با پژوهش حاضر.
- ارزیابی کتاب‌هایی الکترونیکی از دیدگاه اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های آزاد اسلامی و دولتی.
- میزان استفاده از کتاب‌هایی الکترونیکی در میان دانشگاه‌های آزاد اسلامی و دولتی.

منابع

- اصنافی، امیررضا (۱۳۸۳). کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها. *مجله الکترونیکی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران*، دوره ۲، شماره ۴، ص ۱-۱۲.
- علیدوستی، سیروس و شیخ شعاعی، فاطمه (۱۳۸۵). *فناوری اطلاعات و کتابخانه‌ها*. تهران: پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- غائبی، امیر؛ تاجداران، منصور و فهیمی فر، سپیده (۱۳۸۹). معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی: سیاهه‌ی پیشنهادی. *فصلنامه فناوری اطلاعات*، دوره ۲۵، شماره ۳، ص ۷۲۱-۷۴۳.
- فهیمی فر، سپیده (۱۳۸۷). بررسی کتاب‌های الکترونیکی موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر. *فصلنامه علوم و فن‌آوری اطلاعات*، دوره ۲۳، شماره ۳، ص ۵۳-۷۵.

فهمی‌فر، سیده (۱۳۸۸). سنجش معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی از دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه الزهراء و کتابداران شاغل در کتابخانه‌های دولتی شهر تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه الزهراء (س).

یعقوبی، جعفر (۱۳۸۵). کتاب‌های الکترونیکی: مفاهیم، مزایا و شیوه تهیه. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، شماره ۳، ص ۱۲۹-۱۳۸.

Crestani, F., Landoni, M. and Melucci M., (2006). Appearance and Functionality of Electronic Books: Lessons from the Visual Book and Hyper-textbook Projects. *International Journal on Digital Libraries*, 6 (2), 192-209.

Clark, Michael Levine (2007). Electronic Books Usage: A Survey at the University of Denver. *Collection Building*. 26 (1), 7-141.

Croft, Rosie and Bedi, S, (2004). E-Book's for a Distributed Learning University: The Royal Roads University Case. *Journal of Library Administration*, 41 (1/2), 113-137.

Gregory, Cynthia, L. (2008). But I Want a Real Book: An Investigation of Undergraduates Usage and Attitudes toward Electronic Book. *Reference & User Services Quarterly*, 47 (3), 266-273.

Archive of SID